

ВКЛЮЧЕННЯ НОВИХ ТЕРИТОРІЙ ДО СКЛАДУ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ФОРМУВАННЯ ЇЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ у XIV–XVI ст.

У статті розглянуто процес приєднання нових територій та формування адміністративної карти Османської імперії — від утворення першого бейлер-бейліка Румелія у XIV ст. до кінця XVI ст.; зазначено історичні умови, за яких провінції створювалися та подана їхня коротка характеристика.

Ключові слова: Османська імперія, територія, адміністративно-територіальний устрій, бейлербейлік, еялет, санджак (ліва).

Території, що входили до складу Османської імперії, формувалися в різні часи, в різних історичних реаліях та відносилися до різних цивілізацій. Під кінець XVI ст. Османська імперія займала площу у 2,5 млн. км², включаючи в себе масив земель в Південно — Східній Європі (включаючи острови), на Близькому Сході (Передня Азія) та Північній Африці (див. Таб. 1.). Мета даної статті — розгляд процесу включення нових територій від утворення першої провінції до кінця XVI ст. та формування адміністративного поділу Османської імперії.

У більшості загальних праць з історії Османської імперії, серед яких можна виділити монографію «Османська імперія. Класична доба 1300–1600» турецького історика Галіля Іналджика, «History of the Ottoman Empire and Modern Turkey» американського історика Стенфорда Шоу, «Розквіт та занепад Османської імперії» англійського журналіста та історика Лорда Кінросса, «Between two worlds: the construction of the Ottoman state» Кемаля Кафадара, «The Ottoman Empire, 1300–1650: the Structure of Power» американського дослідника Коліна Імбера, наукову працю «Історія Османської держави, суспільства та цивілізації» турецького вченого Екмеледдіна Іхсаноглу, «Історія Туреччини» українського сходознавця Агатангела Кримського, «Кембриджська історія Туреччини» та ін.¹

* **Марія Ковальчук** — аспірантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, mashket@ukr.net

¹ Іналджик Г. Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Г. Іналджик.; пер. з англ. О. Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. — Київ: Критика, 1998. — 287 с.; Shaw Stanford J. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Vol. 1: Empire of the Gazis: the Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808 / Stanford J. Shaw. — Cambridge, 1976. — 351 p.; Кінросс Лорд. Расцвет и упадок Османской империи / Лорд Кинросс.; пер. с англ. М. Пальникова. — Москва: КРОН-ПРЕСС, 1999. — 696 с.; Kafadar Cemal. Between two worlds: the construction of the Ottoman state / Cemal Kafadar. — LCC: University of California Press, 1995. — 209 p.; Imber Colin. The Ottoman Empire, 1300–1650: the Structure of Power / Colin Imber. — New York, N.Y.: Palgrave

питання територіальної організації розглядається або у контексті політики ведення османами війни з тією чи іншою державою, і як наслідок — вказуються нові завойовані території; або формування територіального устрою подається разом з характеристикою адміністративної (управлінської) системи.

Монографії європейських, американських, арабських тюркологів Ф.К. Хітті, П. Сугара, Х. Сабановіча, М. Туторова, Дж.М. Абун-Насра², написані з використанням різнотипних джерел, містять інформацію про історію включення регіонів до складу Османської імперії у XIV–XVI ст., їх внутрішній територіальний поділ, організацію управління та економічну систему.

Спеціалізована міждисциплінарна монографія з теми Дональда Пітчера «Історична географія Османської імперії»³ надає, окрім цінної інформації про кожну з провінцій, структурованих за регіональним поділом, можливість ознайомитися з картографічним матеріалом, у якому наочно висвітлена історія перетворення Османського бейліка на могутню Османську імперію, що займала території на трьох континентах.

Наукові статті Г. Іналджика, С. Більге, Д. Геца, Б. Хайкеля, А. Желязкової, М. Мейера, А. Шамсутдінова, Р. Градевої⁴ присвячені проблемам становлення

Macmillan, 2002. — Pp. xiv, 405; История Османского государства, общества и цивилизации: В 2 т. / [под ред. Э. Ихсаноглу]; Исслед. центр исламской истории, искусства и культуры; пер. В.Б. Феоновой под ред. М.С. Мейера. — Москва: Вост. лит., 2006. — Т. 1: История Османского государства и общества. — 2006. — XXXII+602 с.; *Кримський А.* Історія Туреччини / А. Кримський. — Київ; Львів: Оліп, 1996. — 288 с.; *Faroqhi Suraiya N.* The Cambridge History of Turkey. — Volume 2: The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603 / Suraiya Faroqhi. — Cambridge: Cambridge University Press, 2012. — 697 p.

² *Hitti Phillip K.* History of Syria: including Lebanon and Palestine / Phillip K. Hitti. — NY: Gorgias Press LLC, 2004. — 749 p.; *Sugar P.* Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804. A history of East Central Europe / P. Sugar. — University of Washington Press, 1983. — 384 p.; *Šabanović H.* Bosanski pašaluk / H. Šabanović. — Sarajevo: Naučno društvo BiH. — 218 s.; *Tutorov M.* Banatska rapsodija / M. Tutorov. — Novi Sad, 2001; *Abun-Nasr J.M.* A History of the Maghrib / J.M. Abun-Nasr. — Cambridge University Press, 1971.

³ *Pitcher D.E.* An Historical Geography of the Ottoman Empire: From Earliest Times to the end of the sixteenth century / D.E. Pitcher. — Leiden: Brill, 1972, [1973]. — 171 pp.

⁴ *Inalcik H.* Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest / H. Inalcik. — Ayyildiz Matbaasi, 1969. — S. 5–23; *Bilge S.M.* Macaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi // Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM). Sayı: 11. — Ankara, 2000. — S. 33–81; *Geza D.* Ottoman Administrative Strategies in Western Hungary / D. Geza // Studies in Ottoman History in Honour of Professor V.L. Menage. — Istanbul 1994; *Haykel B.* Western Arabia and Yemen during the Ottoman period / B. Haykel // The new Cambridge history of Islam. — Vol. 2. The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries. — Cambridge University Press, 2011. — Pp. 436–449.; *Желязкова А.* Босния под османской властью в XV–XVII вв. / А. Желязкова // Османская империя. Государственная власть и социально-политическая структура : сборник статей / отв. ред.: С.Ф. Орешкова; АН СССР, Ин-т востоковедения. — М.: Наука, 1990. — С. 167–184; *Мейер М.С.* Новые явления в социально-политической жизни Османской империи во второй половине XVII–XVIII вв. / М.С. Мейер // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные

османської держави, дозволяють детальніше дізнатися про балканські провінції Османської імперії (Темешвар, Боснія, Буда, Сігетвар, Яник, Еґрі) та арабські (Сирія, Палестина, Йемен): дати утворення, структура, списки бейлербеїв, населення.

Для того, щоб розібратися з визначенням понять, що стосуються територіальної організації в цілому та спробувати охарактеризувати територіальні одиниці у складі Османської імперії, слугують енциклопедії: Енциклопедія Османської імперії, Енциклопедія ісламу, Енциклопедія ЮНЕСКО Загальна історія Африки, Османська імперія від А до Я (*The A to Z of the Ottoman Empire*)⁵.

Найбільшою адміністративно-військовою одиницею Османської імперії був бейлербейлік (*berleybeylik*). Термін «бейлербейлік» поступово був заміщений терміном *еялет* (*eyalet*): з 1591 р. термін «бейлербейлік» використовується у якості означення канцелярії бейлербея (*berleybey* — «бей над беями»)⁶, який очолював бейлербейлік (згодом — *еялет*) та управляв військами підлеглих собі санджаків.

У 1362 р. султан Мурад I призначив свого лала (*lala* — тур. «вчитель», «наставник») Лала Шахін-пашу командуючим (управителем) завойованих територій Румелії (європейської частини Османської імперії) у якості винагороди за його захоплення Адріанополя у 1360 році (до 1453 року — столиця Османської імперії), а султан повернувся до Анатолії. Так постав перший берлейбейлік Румелія (*Rumeli*) з центром в Адріанополі, згодом — Софії, який зберіг свій привілейований статус до краху імперії.

Через військову необхідність, коли султан Баязид I рушив до Румелії, у 1393 р. виник другий бейлербейлік — Анатолія (*Anadolu*) під управлінням Кара Тімурташа⁷. У 1413 р., об'єднавши землі Амасї (важливий центр навчання дітей султана) та Сівасу, у північно-центральної Анатолії заснували Румський бей-

проблеми. — Москва, 1986. — С. 155–185; Градева Р. О некоторых проблемах формирования османской системы управления (XIV — начало XVI в.) / Р. Градева // Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура. — Москва: Наука, 1990. — С. 40–65; Шамсутдинов А.М. Проблемы становления османского государства по турецким источникам XIV–XV вв. / А.М. Шамсутдинов // Османская империя. Система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. — Москва, 1986. — С. 9–38.

⁵ *Encyclopedia of the Ottoman Empire* // G. Agoston, B. Masters. — NY: Facts on file, 2009. — 650 p.; *The Encyclopaedia of Islam. New Edition.* — Volume II: C–G. — Leiden and New York: BRILL, 1991; *The new Cambridge history of Islam.* — Vol. 2. The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries. — Cambridge University Press, 2011.; Ogot Bethwell A. UNESCO General History of Africa: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century / Bethwell A. Ogot. — V. 5. — University of California Press, 1992. — 508 p.; *Somel Selçuk Akşin. The A to Z of the Ottoman Empire (The A to Z Guides)* / Selçuk Akşin Somel. — Rowman & Littlefield, 2010. — 512 pp.

⁶ *İncalcık H. Eyalet* / H. İncalcık // *The Encyclopaedia of Islam. New Edition.* — Volume II: C–G. — Leiden and New York: BRILL, 1991. — Pp. 721–722.

⁷ *Нешири Мехмед.* Огледало на света: История на османския двор / Съст. и прев. от османотурски език Калицин М. — София, 1984. — С. 123.

лербейлік (Rum). Утворені бейлербейліки стали фундаментом подальшого розвитку Османської імперії.

Нові завоювання та розширення території Османської імперії за султанів Селіма I і Сулеймана I Пишного в XVI столітті потребували збільшення числа адміністративних одиниць. У 1468 колишнє незалежне князівство Караман було захоплено Мегмедом II та передано під управління його сина Мустафи, і лише у 1512 році постав бейлербейлік Караман (Karaman). Столицею стало місто Конья, у 1522–1562 рр. центром було місто Кайсері. На 1527 р. бейлербейлік Караман мав у своєму складі 7 санджаків: Бейшехир, Аксарай, Ічл, Нійде, Кайсері, Конья, Мараш. У 1571 р. також нараховувалося 7 санджаків: Конья, Нійде, Кайсері, Аксарай, Акшехір, Бейшехір та Киршехрі, а санджак Ічл був переданий бейлербейліку Кіпр.

За часів Селіма Явуза (1512–1520) були утворені бейлербейліки Діярбакир (Diyarbakır), Алеппо (Халеп — Halep), Сирія (Шам — Şam), Єгипет (Mısır). Скориставшись нестабільною ситуацією у Європі, Османська імперія розгорнула активні дії у східному напрямку.

Після Чалдиранської битви 1514 року між сефевідською армією та османською армією Селіма I, у якій перемогу одержала остання, Османська імперія захопила Східну Анатолію та північну частину Іраку⁸ (окрім Багдаду, який залишилися за персами, — він буде завойований 1534 р.). Населення висловилося за приєднання до Османської імперії, однак, заволодівши містом Діярбакир, османська армія залишила його, чим скористався сефевідський шах Ісмаїл, повернувши туди управителя Кара-бея. Однак, завдяки допомозі курдських беїв, османи повертають цю територію, і у 1515 році у східній Малій Азії був утворений бейлербейлік Діярбакир. Першим бейлербеєм став Бийикли Мехмед паша. Санджаки у 1515–1526 рр.: Діярбекір, Мардін, Синджар, Биреджік, Руха, Сіверек, Чермік, Ергані, Харпут, Арабгір, Кійи, Чемішкезек; з 1526 р.: Діярбекір, Мардін, Синджар, Руха, Сіверек, Чермік, Ергані, Харпут, Арабгір, Кійи, Чемішкезек, Мосул, Хіт, Дейр, Рахбе, Ане.

При завоюванні Сирії турками у 1516 р.: «... Сирією стали керувати турецькі паші. Але, можна сказати, небагато міст сирійських та околиць перебували під безпосереднім турецьким управлінням. Паша зобов'язувався вносити в Порту певну суму данини, якою був обкладений його пашалик; натомість йому сповна були надані доходи області, з яких він утримував свій двір і своє військо. Права політичні, якими володіли паші, еміри та шейхи, служили на додачу до забезпечення права грошових зборів»⁹. У 1549 р. Сирія була поділена на два бейлербейліка: власне Сирія (Дамаск) з санджаками Дамаск, Тріполі, Наблус, Єрусалим, Сафад, Газа, Сальт, Ладжун, та бейлербейлік Алеппо, що включав санд-

⁸ История Востока: В 6 т. Т. 3. Восток на рубеже средневековья и нового времени. XVI–XVIII ст. / Гл. редкол.: Р.Б. Рыбаков (пред.) и др.; [Отв. ред. Л.Б. Алаев, К.З. Ашрафян]. — Москва: Вост. лит., 2000. — С. 71.

⁹ *Базили Константин*. Сирія и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношении/ К. Базили. — Москва: Гешарим, 2007 г. — С. 65–66.

жаки Адана, Мараш, Кіліс, Хама, Хомс, Антеп, Біреджик, Мааррет, Саламія¹⁰. Пізніше був заснований третій бейлербейлік — Тріполі (Сирійське): санджаки Тріполі, Хама, Хомс, Латакія. На цінець XVI ст. бейлербейлік Алеппо включав 5 санджаків: Алеппо, Адана, Мараш, Антеп та Урфа, бейлербейлік Дамаск (Шам) — 10 санджаків: Дамаск, Бейрут, Сідон, Сафад, Наблус, Єрусалим, Газа, Хайрун, Акко та Маан.

У 1517 році Селім I, поклавши край султанату мамлюків, завойовує Єгипет. Історія раннього османського Єгипту є боротьбою за владу між представниками мамлюків та представниками султана Османської імперії¹¹. Саме через спроби подолати традиційно сильний мамлюцький вплив бейлербейлік користувався широким самоврядуванням. Для захисту Єгипту були організовані шість полків¹². Селім I першим управителем Єгипту призначив Юнус-пашу, але через зловживання — його змінив, і цю посаду зайняв Хайир-паша. Одразу після завоювання економіка характеризувалися занепадом, але після перебудови соціально-політичної сфери розпочалося економічне зростання. Адміністративний устрій бейлербейліка відрізнявся від інших тим, що тут не використовувалося поняття «санджак» — замість цього були області: Мінуфія, Кальюб, Гхарбійя, Мансура, Шаркійя, Бухайра, Гіза, Фаюм, Атфіх, Ушмунайн, Манфалут, аль-Бахнаса, Джірджа.

У перші роки правління Сулеймана I (1520–1566) були утворені наступні бейлербейліки: 1522 р. — Дулькадар (Maraş), 1533 р. — Ерзурум (Erzurum), Джезаїрі Бахрі Сефід (Cezairi Bahri Sefid — острови Егейського моря) та Джезаїрі Гарб (Cezairi Garb — Алжир).

Джезаїрі Бахрі Сефід — острови Егейського моря, Кіпр, Галліполі, узбережжя Малої Азії та інші приморські райони Османської імперії. Ці території управлялися капудан-пашою (kapdan-ı deya — «командуючий флотом»). Шляхом додавання санджаків Коджаелі, Суйла та Біга від бейлербейліка Анатолія, санджаків Інебахти, Айрибоз, Карлі-Елі, Містра, Міділлі від бейлербейліка Румелія, у 1533 р. утворили даний бейлербейлік¹³. На 1588 р. можна виділити наступні санджаки: Галліполі, Галата, Ізміт, Лемнос, Міділлі, Сакиз, Накша Беррі, Айрибоз, Родос, Кавала, Анадоли, Інебахти.

Бейлербейлік Алжир (Джезаїрі Гарб) з центром у м. Алжир засновано у 1533 р. (територія сучасного Північного Алжиру). Найвідомішим бейлербейцем є

¹⁰ Hitti Phillip K. History of Syria: including Lebanon and Palestine / Phillip K. Hitti. — NY: Gorgias Press LLC, 2004. — P. 664.

¹¹ Гринин Л.Е. Политические процессы в османском Египте XVI–XVIII вв. и теория развитого государства / Л.Е. Гринин // История и современность. Выпуск № 1/2007. — С. 38–84; Hathaway J. The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdaglis / Jane Hathaway. — Cambridge University Press, 1997. — P. 9.

¹² Ogot Bethwell A. UNESCO General History of Africa: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century / Bethwell A. Ogot. — V. 5. — University of California Press, 1992. — P. 140.

¹³ Beckingham C.F. D̡jazāīr-i Baḥr-i Safid/ C.F.Beckingham // The Encyclopaedia of Islam. New Edition. — Volume II: C–G. — Leiden and New York: BRILL, 1991. — Pp. 521–522.

Хайреддін Барбаросса (1518–1546). Окрім того, що тут був центр берберських піратів та работоргівлі, бейлербейлік був тією базою, з якої османи нападали на європейські кораблі у Західному Середземномор'ї.

У західних звітах на 1534 р. в Османській імперії нараховувалося 9 бейлербейликів: Румелія, Анатолія, Рум, Караман, Діярбакир, Шам, Єгипет, Джезаїрі, Дулькадар¹⁴.

Подальші завоювання Сулеймана Кануні призвели до зростання кількості бейлербейликів: 1535 — Мосул (Mosul), Багдад (Bağdat), 1540 — Йемен (Yemen), 1541 р. — Буда (Budin), 1546 р. — Басра (Basra), 1548 р. — Ван (Van), 1552 р. — Темешвар (Tımışvar), Шехризор (Şehrizor), 1555 р. — Лахса (Ель — Хаса — Lahsa), 1556 р. — Триполі Лівійське (Триполі Гарб — Trablusu Garb), 1555–1557 р. — Абіссинія (Ефіопія — Nabeş). Ці бейлербейліки створювалися одразу після завоювання нових територій.

У 1534 році Багдад був без опору захоплений військами султана Сулеймана I під час османо-сефевідської війни 1532–1555 рр. У 1535 р. утворено бейлербейлік¹⁵. Захоплення Багдада стало значним досягненням, як і пізніше приєднання Басри, адже відкривало шлях до нижньої Месопотамії з річками Тигр та Євфрат, та вихід до Перської затоки. Проте, перебуваючи під владою Османської імперії, Багдад увійшов у період занепаду, в результаті ворожнечі з Сефевідівською імперією на сході. Найважливіші санджаки: Багдад, Хілле, Зенгабад, Ремахійє, Карадаа, Дженгюле, Джебазер.

Басра стала османським бейлербейліком у 1538 році, а у 1546 році був призначений бейлербей. Коли Сулейман I встановив контроль над Багдадом, емір Рашид аль-Мугаміс, який правив у Басрі, добровільно визнавав османську владу на цій території. Протягом XVI ст. Басра залишалася центром торгівлі між Османською імперією та Індією, також майданчиком для здійснення морських експедицій до Індійського океану. Пізніше бейлербейлік був підпорядкований Багдаду¹⁶.

Бейлербейлік Темешвар (Янова) утворений у 1552 році, коли угорський замок Темешвар був захоплений османським військом на чолі з Кара Ахмед пашою. Резиденція бейлербея знаходилася у замку Хуньяді в Темешварі. Першим берлейбеєм став Казим (Касім) паша — у 1552–1554 рр., також відомі Хасан паша (1594) та Софі Сінан паша (1594)¹⁷. У XVI ст. до складу бейлербейліка Темешвар входили наступні санджаки: Темешвар, Алажахісар, Арла,

¹⁴ Lybyer A.H. The government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent / A.H. Lybyer. — Cambridge [Mass.]: Harvard University Press Mass, 1913. — Pp. 255–61.

¹⁵ Pitcher D.E. An Historical Geography of the Ottoman Empire: From Earliest Times to the end of the sixteenth century / D.E. Pitcher. — Leiden : Brill, 1972, [1973]. — P. 126.

¹⁶ Masters B. Basra / B. Masters // Encyclopedia of the Ottoman Empire. — NY: Facts on file, 2009. — P. 78.

¹⁷ Tutorov M. Banatska rapsodija / M. Tutorov. — Novi Sad, 2001. — Pp. 194–198.

Арад, Бешкелек, Чанад, Гьоле, Ліпва, Лугос, Медова, Оршова, Панкота, Семендіре, Сірем, Шебеш, Відін, Вульчитрин, Янова¹⁸.

У 1516 р. мамлюки Єгипту захопили Йемен; але вже наступного року губернатор мамлюків здався османам, хоча до 1539 р. османська влада не визнавалася, допоки у цьому році Хадим Сулейман паша не анексував Йемен остаточно. Було утворено бейлербейлік з центром у Забіді, що дозволяло ліквідувати португальський вплив у Червоному морі та встановити контроль над експортом кави. Складнощі в управлінні цим бейлербейліком пояснюються значною її віддаленістю від Стамбула та несприйняттям сунітської османської влади у якості законного правителя місцевим шіїтським населенням. Це було причиною масових хвилювань та повстань протягом XVI ст.¹⁹.

Після перемоги Османської імперії у битві при Мохачі у 1526 році, після захоплення у 1541 році Буди та Пешта, на території завойованого Угорського королівства був створений бейлербейлік Буда (Budín) з центром у Буді²⁰. У 1552 році бейлербейлік складався з санджаків Буда, Семендіре, Изворник, Вульчетрін, Пожега, Мохач, Істольні Белград, Сегедин, Сірем, Відін, Аладжахісар, Тамішвар, Печуй, Естергон, Хатван, Фюлек, перетин, Сонлук, Чанад, Стурова, Бечкерек, Сікрос, Секчай, Ноград, Песпірім і Гюрюзгал. Першим бейлербеєм — з вересня 1541 р. до лютого 1542 р. — був Узун Сулейман паша, до кінця XVI ст. загалом нараховуємо більше 20 бейлербеїв, серед яких одна і та ж людина займала цю посаду два і більше разів, наприклад: Газі Гасім паша, Хадим Алі паша, Тойгун паша, Калайлікоз паша, Френк Юсуф паша Міхалічлі Ахмет паша. Зі створенням бейлербейліка в Буді створення османських провінцій в Європі підійшло до кінця²¹.

У ході османського завоювання Абіссинії та Хіджазу в XVI столітті, у 1555–1557 році був створений бейлербейлік Абіссинія (Habeş) (пізніше — еялет Абіссинії та Хіджазу), який охоплював землі Абіссинії в акваторії Червоного моря (території сучасних Еритреї й Саудівської Аравії, а також Судану, Сомалі та Джибуті). Першим бейлербеєм у 1555 році став Йоздемір паша²². Адміністративними центрами були міста Массав, Савакін та Джидда. На території бейлербейліка розташовувалися дві головні мусульманські святині — Мекка та

¹⁸ *Bilge S.M.* Macaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdari Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi // *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. Sayı: 11. — Ankara, 2000. — S. 59–66.

¹⁹ *Masters B.* Yemen / *B. Masters* // *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. — NY: Facts on file, 2009. — P. 602–603.

²⁰ *Кіндер Г., Хільгеман В.* Всесвітня історія: dtv-Atlas: Пер. з нім. / Худож. Гаральд і Рут Букор; Наук. ред. пер.: А.Г. Слюсаренко, О.Ф. Іванов. — К.: Знання-Прес, 2001. — С. 208–209.

²¹ *Sugar P.* Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804. A history of East Central Europe / *P. Sugar*. — University of Washington Press, 1983. — P. 71.

²² *Ogot Bethwell A.* UNESCO General History of Africa: Africa from the Sixteenth to the Eighteenth Century / *Bethwell A. Ogot*. — V. 5. — University of California Press, 1992. — P. 145.

Медіна. Утворення бейлербейліків Єгипет та Абіссинія було кульмінаційною точкою османського впливу в північно-східній Африці.

Ще чотири бейлербейліка було засновано за часів Селіма II (1566–1574). Майже через 100 років, після перемоги Османської імперії над Генуєю у 1475 р. на північному узбережжі Чорного моря був створений санджак з центром в Кафі, у 1568 р. постав бейлербейлік Кефе (Kefe), який знаходився під прямим османським управлінням; окремо від Кримського ханства. У 1579 році засновано бейлербейлік Сирійське Тріполі (Тріполі Шам — Trablusu Şam), який приєднали до новоствореного у 1571 р. бейлербейліка Кіпр (Kıbrıs) з центром у Нікосії. Після того, як у 1489 році венеціанці заволоділи островом, османи не один десяток разів намагалися його захопити. У 1570 р. османське військо під командуванням Лала Мустафа Паші взяло в облогу міста Нікосію та Фамагусту, і, після того, як у 1571 році Фамагуста пала, османи встановили свою владу на три століття²³. З метою зміни етнічної структури населення Кіпру, османська влада почала роздачу тімарів, проте більшість населення — не мусульмани — не сприймали нової влади, беручи участь у численних виступах та повстаннях.

Перше османське завоювання Тунісу (Tunus) відбулося у 1534 році Хайреддін Барбаросою, вже згадуваним капудан-пашою, який вигнав звідти арабську династію Хафсидів²⁴, проте остаточно Туніс завойовано капудан — пашою Улуч Алі Рейсом у 1574 р. Протягом перших років Тунісом управляв лідер корсарів з Алжиру, а з 1587 р. Туніс, як і інші дві східноберберські провінції (Алжир та Джезаїрі Бахрі Сефід) став фактично автономною провінцією під владою бейлербея, який здійснював верховну владу та ніс відповідальність за ведення війни проти християнських ворогів імперії²⁵. З завоюванням Тунісу усе середземне африканське надбережжя (Єгипет, Тріполі, Алжир) від Сирії майже до Атлантичного океану, стало османським.

На початку правління Мурада III (1574–1595) були утворені бейлербейліки Чилдир (Çıldır), Трабзон (Trabzon), Боснія (Bosna) та Карс (Kars), а через деякий час, в результаті воєн з Іраном, а також на угорських землях було створено багато бейлербейліків, але вони виявилися нестійкими і були або втрачені, або ліквідовані через непотрібність, тому що створювалися швидко, не враховуючи політичних, адміністративних потреб та змін²⁶: у 1578 р. — Ширван (Şirvan) (існував до 1604 р.) та Деміркапи (Dağıstan), у 1583 р. — Єреван (Revan) (до 1603 р.), у 1584 р. — Ібрим (İbrim) (до 1585 р.), у 1585 р. — Тебриз (Tebriz) (до 1603 р.), у 1588 р. — Гянджа (Gence) (до 1604 р.); на території сучасної

²³ Inalcik H. Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest / H. Inalcik. — Ayyıldız Matbaası, 1969. — S. 5–9.

²⁴ Кримський А. Історія Туреччини / А. Кримський. — Київ; Львів: Олір, 1996. — С. 165.

²⁵ Abun-Nasr J.M. A History of the Maghrib / J.M. Abun-Nasr. — Cambridge University Press, 1971. — P. 166.

²⁶ История Османского государства, общества и цивилизации: В 2 т. / [под ред. Э. Ихсаноглу]; Исслед. центр исламской истории, искусства и культуры; пер. В.Б. Феодоровой под ред. М.С. Мейера. — Москва: Вост. лит., 2006. — Т. 1: История Османского государства и общества. — 2006. — С. 176.

Угорщини — бейлербейлік Дьйор (Яник — Yanık) існував у 1594–98 рр., Сігетвар (Sigetvar) — 1595 р. Від 1600 р. — це еялет Каніжа (Kanije) зі столицею Надьканіжа, Еґрі (Egri) — 1598 р.

Провінція Боснія — ключова османська провінція в північній частині Балканського півострова, включала до свого складу всю територію Боснії і Герцеговини, частини Угорщини, Сербії та Хорватії. Перетворення підкореної у 1451–1463 рр. Боснії²⁷ на бейлербейлік тривало більше століття — до 1580 року (до цього вона була санджаком бейлербейліка Румелія). Це було зумовлено, з одного боку, тим, що у 1463 р. територія Боснії була розділена між угорцями та османами (Східна та Центральна Боснія) і лише у 1527 р. остаточно перейшла під владу султана; з іншого боку, внаслідок свого географічного розташування та постійних прикордонних конфліктів Боснія вкрай відрізнялася від інших провінцій Османської імперії²⁸. Того ж року першим бейлербеєм став Ферхад-паша Соколович. До складу бейлербейліка на 1580 рік входили санджаки Боснія, Біхач, Чернік, Кліс, Крка, Херсек, Ізворнік, Поджега.

Провінція Сілістра або Озі (Silistre) — чорноморська провінція Османської імперії. Сілістра — санджак Румелії, створений ще на початку XVI століття, який включав в себе території колишнього болгарського князівства Добруджа. У 1593 році Сілістра стала еялетом зі столицями були місто Сілістра (Болгарія) і Озі (Очаків). Еялет включав район Добруджі, Буджака та Едісану²⁹.

На нетривалий час османська влада була встановлена у Тбілісі (Тбілісі). У 1556 р. Тбілісі був зайнятий персами, які залишили тут намісником Давида (Даудхана), який в 1578 році передав Тбілісі османам (після Чилдирської битви з персами, до Османської імперії відійшов увесь південний Кавказ). Однак, вже у 1583 році цар Свімон I (у 1556–1569 та 1578–160 рр. — цар Картлі) прогнав турок і знову зробив Тбілісі столицею країни: «А цар Свімон повернувся з полону [і] з цієї причини Даудхан втік до Стамбула, пішов Лала-паша теж і цар Свімон зайняв Картлі»³⁰. Хоча область Лорі залишалася турецькою до 1600 року, тоді до Картлі знов повернувся перський вплив³¹.

Османські еялети поділялися за своїм статусом на два види — тімарли (timarli) та сальянелі (salyaneli). На території перших — Румелія, Буда, Анатолія, Караман, Дулькадар, Рум (Сівас), Ерзурум, Діярбакир, Алеппо, Дамаск, Тріполі Сирійське — де вже міцно утвердилася система санджаків, османське право та османська адміністрація, склалася тімарна система; у других — тімарна система

²⁷ Желязкова А. Босния под османской властью в XV–XVII вв. / А. Желязкова // Османская империя. Государственная власть и социально-политическая структура: сборник статей / отв. ред.: С.Ф. Орешкова; АН СССР, Ин-т востоковедения. — М.: Наука, 1990. — С. 168.

²⁸ Šabanović H. Bosanski pašaluk... — С. 55–57.

²⁹ Imber Colin. The Ottoman Empire, 1300–1650: the Structure of Power / Colin Imber. — New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2002. — P. 180.

³⁰ Багратиони В. История царства Грузинского / перевод Н.Т. Накашидзе. — Тбилиси: Мецниереба, 1976. — С. 140.

³¹ Pitcher D.E. An Historical Geography of the Ottoman Empire: From Earliest Times to the end of the sixteenth century / D.E. Pitcher. — Leiden : Brill, 1972, [1973]. — P. 140.

була відсутня, всі податки збиралися від імені держави та розподілялися на місцеві потреби: платня військовим, управлінцям, інша частина надходила до державної скарбниці. Всі арабські еялети базувалися на системі сальяне: Єгипет, Йемен, Абіссінія, Багдад, Басра, Лахса, Тріполі Лівійське, Туніс, Алжир³².

Поняття провінції у якості основної територіальної одиниці з призначенням султаною управителем до кінця XV століття в Османській імперії не існувало. У перші роки існування імперії Осман та Орхан розділили свої території на володіння своїх синів та членів родини. До другої половини XIV століття вже стало за традицію виділяти землі під управління синам султана, які б несли військові обов'язки та мали найвищу адміністративну владу, тобто займали посаду санджак-бея (sancakbey) в очолюваному ними санджаку (sancak — тур. «хоругва») або ліва — першопочатково основна одиниця адміністративно-військового устрою Османської імперії. Але постійні внутрішні чвари між можливими спадкоємцями престолу призвели з часом до скасування такої системи³³.

Меншою одиницею адміністративного поділу в межах санджака була каза³⁴ (kaza — тур. «район», «округ») — область, якою керував представник центральної влади на місцевому рівні — каймакам (kaimakam — тур. «намісник»). Каза приблизно відповідала території міста з навколишніми селами. Кази, у свою чергу, були поділені на нахійє (nahiye) та села (karye). Нахійє були введені в XV ст. та включали в себе близько 10 сіл, розташованих навколо великого села або хутора, якими управляв мюдюр (müdü) — староста. В європейських володіннях Османської імперії кази зазвичай поділялися на нахійє з однорідним населенням.

Відповідником до кази був кадилик (kadılık) — територія, яка підлягала правовій та адміністративній юрисдикції каді — судді, який також мав адміністративні обов'язки. Таких кадиликів в санджаці могло бути декілька та їхні кордони рідко збігалися з кордонами кази.

Таб. 1.

Територія під управлінням Османської імперії (у квадратних кілометрах)

Дата	Азія	Європа	Африка	Разом
1	2	3	4	5
1300	9,000	—	—	9,000
1326	18,650	—	—	18,650
1362	72,800	10,300	—	83,100

³² *Иналджик Г.* Османська імперія. Класична доба 1300–1600 / Г. Иналджик; пер. з англ. О. Галенка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. — Київ: Критика, 1998. — С. 116.

³³ *Kołodziejczyk D.* Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki 1672–1699 / Kołodziejczyk D. — Warszawa: Oficyna Wydawnicza POLCZEK Polskiego Czerwonego Krzyża, 1994. — S. 3.

³⁴ *Somel Selçuk Akşin.* Kazâ / Selçuk Akşin Somel // The A to Z of the Ottoman Empire (The A to Z Guides). — Rowman & Littlefield, 2010. — P. 151.

1	2	3	4	5
1389	130,000	131,000	—	261,000
1402	470,000	222,700	—	692,700
1413	182,600	171,200	—	353,800
1451	298,100	266,500	—	564,600
1481	462,000	405,600	—	867,600
1512	456,300	427,100	—	883,400
1520	804,200	427,100	262,900	1,494,200
1566	1,198,400	580,400	494,700	2,273,500
1574	1,202,500	600,600	533,500	2,336,600
1595	1,412,600	605,000	506,300	2,523,900

Окрім османських провінцій в орбіті імперії знаходилися також залежні території (території з особливим статусом): шеріфат Мекки, Кримське ханство, Молдавія і Волощина, князівство Седмигороду, республіка Дубровник, князівства грузинські та черкеські³⁵.

Сюзеренно-васальні угоди у вигляді системи взаємозалежних особистих відносин васалів та сюзеренів з часом трансформувалися в міждержавні політичні договори. Цей договір складався з системи взаємних прав та обов'язків: в обмін на захист протекторів, васальнозалежні правителі обіцяли службу та вірність³⁶. Хоча поняття «міждержавний васалітет» у політико-правовій практиці Османської імперії не існувало, все ж така термінологія визнана прийнятною для неї у світовій історіографії. Молдова у 1513 р., за Богдана II, стала васальним князівством, зобов'язуючись сплачувати данину (1524 р. — 14 тис. дукатів, 1593 р. — 65 тис. дукатів) в обмін на гарантію безпеки її кордонів та свободу зовнішньополітичної діяльності.

Щодо залежного Кримського ханату, який османи долучили до своїх володінь ще у 1475 році за Мегмеда II під час венецько-турецької війни 1463–1479 рр., то взаємна залежність заключалася у тому, що султан зберігав за собою право призначати та зміщувати з посади хана, який, проте, мав походити виключно з роду Гіреїв, а хан у будь-який час мав надавати султану військову допомогу і за це татарам дозволено було залишати собі награване³⁷.

Османська імперія, яка виникла при розпаді сельджуцької держави та Візантійської імперії, на початкових етапах своєї історії являла собою невеликий бейлік, а у свій «золотий вік» — з кінця XV ст. — до останніх десятиліть XVI ст.

³⁵ *Kołodziejczyk D.* Podole pod panowaniem tureckim... — S. 19.

³⁶ *Чухліб Т.* Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. / Т. Чухліб. — 3-тє вид., випр. і доповн. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. — С. 13–14.

³⁷ *Pitcher D.E.* An Historical Geography of the Ottoman Empire: From Earliest Times to the end of the sixteenth century / D.E. Pitcher. — Leiden : Brill, 1972, [1973]. — P. 133.

стала однією з наймогутніших держав. За рахунок активної завойовницької зовнішньої політики османських султанів Мегмеда II (1453–1481) Баязіда II (1481–1512), Селіма I (1512–1520), Сулеймана I (1520–1566), Селіма II (1566–1574), Мурада III (1574–1595) у всіх чотирьох напрямках від Стамбула, Османська імперія зазнала значного розширення своєї території: з 9 тис. км² у 1300 р. до 2,5 млн. км² на кінець XVI ст. Вона володіла більшою частиною Середземномор'я, Північною Африкою, Балканами, арабським Близьким Сходом (включаючи 3 священні мусульманські міста — Мекка, Медіна, Єрусалим), узбережжям Чорного моря, маючи вихід до Атлантичного та Індійського океанів.

THE INCLUSION OF NEW TERRITORIES IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THE FORMATION OF ITS TERRITORIAL STRUCTURE IN THE XIVth–XVIth CENTURIES

Mariia Kovalchuk (postgraduate student, Kyiv National Taras Shevchenko University,
mashket@ukr.net)

The article describes the process of joining of new territories and the formation of the administrative map of the Ottoman Empire — from the formation of the first beylerbeylik Rumelia in the XIV-th century until the end of the XVI-th century; it shows in what historical conditions the provinces were created and gives their brief characteristic.

Keywords: *the Ottoman Empire, territory, administrative divisions, beylerbeylik, eyelet, sanjak (liva).*